

Mezey László Miklós

A szellemi önéletrajz dokumentumai

Sárándi József: A rendszerdöntőgető

Nincs abban semmi különös, sőt szinte természetes, ha egy hatvanéves ember áttekinti eddig megtett útját, megvonja élete mérlegét. Vállalkozása azonban alattomos csapdát rejthet, mert nagyon is fönnáll az utólagos átértelmezés, az önisgazolás veszélye. Hiszen ki vallaná be, hogy például a Teremtőtől kapott talentumával évtizedeken át rosszul sáfárkodott. Ezért azután a mérlegkészítést, az értékelést okosabb másra bízni. Ilyenformán a jubiláns jól teszi, ha ő maga csupán közreadja a mérlegkészítéshez nélkülözhetetlen adatokat, de az ítéletet mondja ki más, független személy, íróember esetében az olvasó. Nos a hatodik X-ébe lépő Sárándi József így, ilyen módon, *A rendszerdöntőgető* című dokumentumkötetével vonja meg a maga életének, kivált pedig munkásságának mérlegét. Vagyis a póre dokumentumok közreadásával elkerüli az utólagos magyarázkodás, az önisgazolás csapdját. Csakhogy van itt más probléma is, mégpedig a műfajé.

Szerzőnk montázsregénynek, illetve emlékiratnak nevezi kötetét, a beleolvasó érdeklődő inkább cikkgyűjteménynek vélheti. Magam úgy fogalmaznék: a szellemi önéletrajz dokumentumainak gyűjteményéről van szó. Az alábbiakban ezt igyekszem bizonyítani.

A vaskos, négyszáz oldalas könyv forma szerint hat plusz egy fejezetre tagolódik, de a figyelmes olvasás során kiderül, három tematikus és különböző teherbírású pillérre épül, mégpedig szimmetrikusan elhelyezett pillérekre. Az elsőt nevezhetjük az irodalomtörténet és az irodalmi élet pillérének, a középsőt, a legvaskosabbat az önéletrajz oszlopának, míg a harmadik támaszték a képzőművészeté.

Az első tematikai egység tehát az irodalomé, amelyben a szerző – a dokumentumok, levelek, emlékek és emlékezők elősorolásával -- lényegében két kérdést jár körül: a tatabányai Új Forrás című folyóiratnál eltöltött esztendő történéseit, valamint a posztmodern kérdésében kialakított álláspontját. Az „Új Forrás-afféra” sokan emlékezhetnek: 1984 októberében a lap hasábjain megjelent Nagy Gáspár *Öröknyár, elmúltam kilenc éves* című verse, amelyben költője

félreérthetetlenül számon kérte a Kádár-rendszeren Nagy Imre halálát, a kivégzettek és üldözöttek sorsát, és amelyben hitet tesz 1956 eszméje mellett. A botrány nem maradhatott el, az Új Forrás versrovatának felelősét eltávolították a folyóirattól. Sárándi azóta – nyugodtan mondhatjuk – belső száműzetésben él, alig-alig van jelen irodalmi életünkben. Ilyenformán nem túlzás azt állítani, hogy az Új Forrásnál eltöltött csaknem másfél évtized Sárándi mai életformájának, alkotói attitűdjének előtörténete. A húsz évvel ezelőtti dolgokról olvasva tökéletesen érthetővé válik, hogy szerzőnk miért nem tud ma sem indulat nélkül visszatekinteni az akkori eseményekre. Végül is egyedül ő bűnhődött, mert sem az *Öröknyár* költője, sem a lap megbízott főszerkesztője – az időleges szilenciumon és a dorgáláson túl -- nem kapott súlyos büntetést. Az amúgy is túlfajlett igazságérzetű Sárándi mély megbántottsággal vonult el leányvári remeteségébe, és okkal érezhette és érezheti ma is úgy, hogy költői, még inkább szerkesztői pályája, ha tetszik, karrierje derékba tört. Ezért írja mottóul az első fejezet élén: „ki ellenem vét / örökké éljen / de kegyelmet tő- / lem ne reméljen”. A Nagy Gáspár-vers kiváltotta korabeli „botrány” azonban nemcsak a versszerkesztő pályájának egy korszakát rekesztette be, de magát a folyóiratét is, hiszen ekkoriban zárult le az Új Forrás első, Payer István nevével fémjelzett korszaka. Az erre vonatkozó dokumentumok sorából fölsejlik a tatabányai antológia, majd a kezdetben ritka megjelenésű folyóirat alapító főszerkesztőjének arcéle. Payer valóban az volt, akinek Sárándi jellemzi, minden tehetségnek esélyt kínáló főszerkesztő, ráadásul „egy személyiség- és egyéniségromboló rezsim kellelten mártírja, áldozata”. Ez az alacsony, kefefrizurás, szemüveges, kedélyes ember csakugyan a fölfedező, a fiatalokat fölpártoló, a tehetségeket őszinte jószággal fölkaroló nagy szerkesztők fajtájából való volt. Lapcsináló hitvallása pedig így szólt: „Nem nagy nevetek akarok, hanem bátor, fiatal tehetségeket”. És éppen ilyenként vette maga mellé az Új Forrás indulását követő esztendőben, 1970-ben Sárándi Józsefet.

Az irodalmi tárgyú pillér másik nagy témaköre a beszédes címet viselő Búcsú a posztmodernről. Egyszerre

SÁRÁNDI JÓZSEF
A RENDSZERDÖNTŐGETŐ

KORTÖRTÉNETI ADALÉKOK
EMLEKIRAT

BARBARICUM
2005

tipikus és szokatlan fejezete ez a dokumentumkötetnek. Tipikus abban az értelemben, hogy Sárándi költészetét, munkásságát ismerve aligha várhat más véleményt az olvasó a posztmodernről, mint amit szerzőnk itt előad. Szokatlan viszont annyiban, hogy kevesen foglaltak állást ilyen határozottan, ilyen keményen a posztmodern hóbort ellen. (Bár Ács Margitnak a Kortársban közölt kiállása is emlékezetes.) Sárándi mindenekelőtt a posztmodern kialakulásának indítékát határozza meg: „Olybá tűnik, hogy a kísérleti líra földuzzadásának egyik oka a költészettel történő politikálás ellehetetlenülése”. A költő, az író lemondván a politikai cselekvés, a közösségi megnyilvánulás esélyéről – mesterkélty, papírízű világba vonult vissza, a valóság elől a nyelv öntörvénnyű világába menekült. Sárándi József ugyanezt így fejezi ki: „Az önmaga iránt is kíméletlen igazmondást tartom az emberrel, művésszel szembeni legkorszerűbb jellembeli és esztétikai követelménynek”. Az a kérlelhetetlen, sokszor tekintet nélküli, helyenként nyers őszinteség, amit Sárándi versvilága képvisel, összeférhetetlen mindenfajta irányzatossággal, izmussal, irodalmi divattal. De szerzőnk az elutasításnál jóval tovább megy, mert tudatosítja: abban, hogy hazánkban lényegében minimálisra csökkent vagy csaknem megszűnt a minőségi irodalom iránti igény, abban bűnös a posztmodern is, hiszen nincs tekintettel az olvasó igényére, személyiségére, ízlésére, gondolkodására. A kevesekhez, csak a vajt fülűekhez szóló posztmodern író szinte hátat fordít az olvasónak, nem csoda, ha az olvasó is elfordul az irodalomtól. Továbbá az írók között is rombol a posztmodernizmus, mert ha egy szerző nem tartozik a „brancsba”, akkor megátalkodott maradiként, lesajnált avittként kiközösítik. Ahogy Sárándi fogalmaz: „De ha valakinek nincs mondanivalója, és csak benyalt valami utómodern, posztmodern dolgot, és azért futtatják, mégiscsak hallatlan”. És hogy ez mennyire így van, arra maga is példa, hiszen a tokaji író táborban elmondott posztmodernizmus elleni felszólalását egyetlen hazai irodalmi lap szerkesztője sem volt hajlandó csonkítatlanul közölni.

A kötet második, legvaskosabb oszlopát az önéletrajzi jellegű dokumentumok alkotják. Itt olvashatók azok a főljegyzések, vallomások, levelek, memoárrészletek, amelyek szerzőnk kiszámíthatatlan és drámai fordulatokban bővelkedő életére, sajátosan önerejű eszmélkedésére, költővé válására és némiképp pályakezdésére vonatkoznak. Sárándi szinte kézen fogva vezeti el olvasóját a Békés megyei cselédportára, írja le világra jöttének szívszorító körülményeit, nehéz gyermekkorát, eseménydús ifjúságát. Bármilyen sok tragikus mozzanatban, megríkató epizódban is bővelkedik fiatalosága, ez még nem volna irodalmi szempontból értékelhető. Amiért érdemes és fontos elolvasni ezeket az írásokat, annak az az oka, hogy

Sárándi szüntelenül érzékelteti: minden életrajzi esemény, valamennyi biográfiai elem ősoka, kiindulása, eredője egy-egy személyiségvonásának. Élettörténetéből tehát egyenesen következik harcoss jelleme, a vakmerő, sőt önvészélyes igazmondás szenvedélye, a helyenkénti nyersesség. 1976-ban arra az interjúkérdésre, hogy miben határozná meg ars poeticáját, így felelt: „Röviden válaszolok: a harcban! Szeretném megőrizni valóságérzékemet, tehetségemet, s a bátorságot, hogy »szabad lelkű diák« maradhassak, amíg csak élek.” Talán maga sem gondolta, hogy ennyire sikerül „szabad lelkű diáknak” maradnia...

Nem csak jellempróbákban gazdag élettörténete, nehéz sorsa predesztinálta a kemény, az önmagát sosem kímélő élet vállalására. Fölfedezője, első támogatója, nesztora, Váci Mihály is erre buzdította. Egy 1965-ben kelt levelében így biztatta: „Nyersen kell élni, a legmélyebbre tipródni – dallal, könnyes dühökkel edződni, robotolni – abból még lesz valami, ember, szenvedést értő-érző lélek. (...) Végre egy kemény fickó, akit nem kényeztet el az élet, nem ijed meg a saját árnyékától”. Majd így folytatja: „Lehet, hogy költő lesz – lehet, hogy nem, ezt ki tudja – de érdemes lesz mindig élnie. És ez a legfőbb.” Sárándi József költő lett, és az ígért nyers, nehéz élet lett az osztályrésze. Mégis azt kell mondanom, nagy szerencséje volt, hogy Váci Mihály fedezte föl, támogatta, indította el a költői pályán. Egy olyan költő, aki maga is az élet nyers valóságának ígézetét tartotta legfontosabbnak. Ismét csak érdemes őt idézni, miként biztatta az ifjú költőt: „Hódítsa meg azt, amiben fuldoklik – borzadjon el, és legyen mámoros attól, amitől él, átél, ami az élet. Önnek megadatott az élet mélységeit megismerni, s ott emberré lenni. Ha itt nagy felfedezéseket tesz, akkor majd költő is lesz.” Látnoki erejű kinyilatkoztatás ez. És ha már látnoki szavaknál tartunk, mit gondoljunk erről a Váci-jóslatról? „És ha egyszer sikerült az irodalomba »betörnie« -- azt hiszi, akkor boldog lenne? Ott még kevesebb irgalomra számíton. Ott még kevesebb a bocsánat. Semmi jót nem jósolok magának – mindig így fog élni, csinálni akar valamit, küzdeni, elérni valamit – s ez mindig nehezen megy majd, és alig akad társakra”. Négy évtized távlatából nyugtázhatjuk e sorokat; Sárándi József százszor megtapasztalta a kegyetlen elbánást, a kitesztást, a mellőzést, az irgalmatlanságot, a fojtogató csöndet, a megbélyegzést. Ugyanakkor a maga sorsából és a költő elődök példájából mindig új erőt merített az elviseléshez, a túléléshez, a csak azért is talpon maradáshoz, az igazmondó költőként, szabad lelkű diákként való megmaradáshoz.

Váci Mihály mellett Sárándi számba veszi többi szellemi hozzátartozóját, mert azokra az elődökre és kortársakra is reflektál, azokat a költőket és írókat is megidézi, akikkel egyívásúnak tartja magát.

Vácihoz hasonló atyai barátjaként gondol vissza békési „földijére”, Féja Gézára; különösen izgalmas a szociális ihletésű költők – Veres Miklós, Serfőző Simon és Ladányi Mihály – méltatása, kommentálása, költészetük értő elemzése, egy-egy gondolatuk, versük őszinte bírálata, érzékeny reflexiója. És persze jó szívvel emlékezik első lapjára, a pesti Egyetemi Lapokra, majd az Új Forrás körében megismert fiatalabb költőtársra, a tragikus sorsú Holló Andrásra, meg a többiekre, Rigó Józsefre és Böröndi Lajosra, mintegy az ő portréikkal övezi a maga szellemi-költői arcképét.

A harmadik tartópillért a képzőművészeti írások, a művészeti kritikák, kiállítási megnyitók és laudációk képezik. Ezeknek a kötetbe sorolt sokasága a képek, szobrok, fotók iránt hihetetlenül fogékony Sárándit revelálja. Festőkről, grafikusokról, fotóművészekről, illetve kiállításairól, no meg kollektív tárlatokról szólva csaknem minden esetben a közlő szemléltető műalkotásban a halhatatlanság jeleit, az örökkévalóság nyomait kutatja; akként, ahogyan egy Bánfi Józsefnek címzett versében is írta: „Úgy bizony! Vigasztok csupán az lehet / voltatok s folytatódtok – éltetvén a nagy csodát / az asszonyszép fölséges ÉLETet -- / mert halandók nélkül elvész a halhatatlan”. Az elemzett, méltatott képzőművészek – Móser Zoltán, Végvári János, Benedek Péter, Prunkl János, Bánfi József, Szentessy László, Czirok Ferenc, Furlán Ferenc, Andrászkó István és mások – valamiképpen megint csak az igazmondást, az ábrázolás őszinteségének küldetésességét idézik az olvasók elé, hűen és visszautalóan méltatójuk szellemkölcsehez.

E könyvismertető dolgozat nem fejezhető be anélkül, hogy ne adnánk magyarázatot, föloldást a kötet címének talányára. Mint mindennek, ennek is története van. Amikor a 2004. évi *Ki kicsoda?* kitéltendő kérdőívében a hobbi iránt tudakozódtak a kézükönny szerkesztői, szerzőnk egy nem is igazán hirtelen ötletnek engedve beírta a megfelelő rovatba: „rendszerdöntögetés”. Maga lepődött meg legjobban, amikor az a pukkasztó, hökkentő szó nyomtatásban is megjelent. Szóval Sárándi József hobbi, vesszőparipája immár vállaltan, dokumentáltan is a rendszerdöntés. És ez természetesen sokkal több, mint frappáns szójáték, mint megbotránkoztatni szándékozó sárándis bonmot. Egész életével, büszkén vállalt nehéz sorsával, költői munkásságával hitelesítette: nem volt és valószínűleg nem lesz olyan rendszer ebben a kis hazában, amelyet költőnk ne döntene meg szíve szerint. (Ugyanakkor föltűnő, hogy Sárándi három-négy évtizedre visszamenően is mennyire került, kerül az aktuális politikai bonyodalmakba való belekeveredést, a pártpolitikába való beleszólást!) Örök elégedetlenként, lázadóként, szabad szívű diákként ellenfele, olykor ellensége ő minden földi hatalomnak, uralmi szisztémának, politikai rendszernek, éles szemű és éles

nyelvű bírálója mindenféle hatalmi berendezkedésnek, no meg kulturális divatnak, „izmusnak”, iskolának. Így, ezzel a mindig dacos ellenkezéssel, ezzel a fizikai kívülállást is vállaló, hetyke függetlenséggel teljes és abszolút hiteles a költői munkássága.

Néhány évvel ezelőtt volt alkalmam egy dolgozatban (A teljesítmény gyönyörétől az írás iszonyáig. = Pannon Tükör, 2003. III. negyedév) megállapítani, hogy Sárándi költészetén nagyjából egy évtizede kimutathatók a „lehiggadás” jegyei. Ezt írtam: „plebejus érzelmű valóságköltészet szilárd talapzata maradt e lírának, de mindezek a vonások elmozdulást mutattak az abszurd látás és a groteszk ábrázolás irányába. (...) Bő évtizede furcsa »gellert kap« a fanyar humoron, a keserű vagy játékos ironián, a groteszk hangoltságon, a sokszor enigmatikussá sűrített stíluson, a rezignált bölcsességen”. Röviden szólva: költészetén fölfedezhető immár valamiféle távolságtartás, a tárgytól való függetlenségre törekvés, mintha higgadtan szemlélné önmagát és maga körül a világot. Félreértés ne essék, költőnk még mindig sokszor, talán túl sokszor dühbe gurul, rendre kegyetlenül őszinte, kérlelhetetlen ítélőbíró, de... De mintha már nem az első indulatból szólna, mintha meg-megjelennének a tárgyilagosságra, a körültekintő mérlegelésre, a differenciált látásmódra, az árnyalatosabb megfogalmazásra való szándék jelei. Véleményem szerint ennek a „fejlődésnek”, e higgadási folyamatnak sokat mondó bizonyítéka maga a kötet, A rendszerdöntögető. A szerző – éppen a higgadt mérlegkészítés jegyében – képes elősorolni életének és munkásságának -- ha tetszik, szellemi önarcképének -- sokszor önleplező, de mindenkor árulkodó dokumentumait. Képes hajdani önmagát, önsorsát távlatosabban szemlélni. Már nem föltétlenül az apokaliptikus pusztulás képeit idézi egy-egy elszennvedett sérelem nyomán, már nemcsak kiátkoz, de olykor mérlegelve ítél is. Ismétlem, abban, hogy ez a kötet egyáltalán megszületett, nagy szerepe lehet annak a fejlődési folyamatnak, amit hajdanán költőnkkel kapcsolatban Tüskés Tibor biztatólag emlegetett.

Végül is a recenzensnek egy feladata marad: megítélni, hogy a 400 oldalnyi dokumentumból összeáll-e Sárándi József szellemi önarcképe. Természetesen nem. A teljes portréhoz szükség van a versek ismeretére is. Azt mondom tehát, olvassuk el A rendszerdöntögetőt, de folyton vissza kell térni a versekhez is. Ezeket is újólá és makacsul ajánlom az olvasók figyelmébe, miközben persze a versek pontos értelmezéséhez igen hasznos ismerni a szellemi önéletrajz dokumentumait is.

(Karcag, 2005. *Barbaricum Könyvműhely*)